

СУЧАСНИЙ СТАН МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Досліджено особливості та сутність мусульманського права та основних його категорій, обґрунтовано необхідність розрізняти такі поняття як “Ісламський закон (Законодавство)” та “законодавство ісламських країн”

Постановка проблеми. Соціально-економічні, суспільно-правові та політичні відносини є взаємопов'язаними та обумовлюють одне одного. Перетин цих відносин досить чітко спостерігається у формуванні організаційно-методичних положень бухгалтерського обліку. Саме від політичної направленості уряду, особливостей регулювання діяльності економічних інститутів, рис соціально-економічних відносин, що сформовані в певному суспільстві, залежать мета та завдання бухгалтерського обліку, трактування основних його категорій та особливостей діяльності суб'єктів організації та ведення бухгалтерського обліку. Саме тому сьогодні необхідним є дослідження розвитку бухгалтерського обліку як науки, практичної діяльності та навчальної дисципліни, виходячи з особливостей розвитку соціально-економічних, суспільно-правових та політичних відносин. Особливої актуальності дане питання набуває у країнах зони поширення Ісламу. Адже формування правових систем в цих країнах значною мірою залежить від релігійних догм, що зумовлює дискусійний характер мусульманського права як однієї з гілок світової правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мусульманського права, особливості формування сучасних правових систем ісламських країн, та їх вплив на соціально-економічні відносини розглядалися в працях російських вчених Абдулаєвої К.К., Журавльова А.Ю., Мірошник Е.Н., Сапронової М.А. та вчених-мусульман Абу Амина Биляль Филипс, Azim A. Nanji та інших.

Метою дослідження є виявлення особливостей формування правових систем країн зони поширення ісламу та визначення сутності мусульманського права та основних його категорій.

Викладення основного матеріалу. Розвиток традиційних та виникнення нових суспільних відносин обумовлюють особливості розвитку системи права. В сучасній правовій науці виділяють декілька груп правових систем, що об'єднуються в правові сім'ї. Однією з таких сімей є мусульманське право. Найсуттєвішою відмінністю мусульманського права від інших є його нерозривний зв'язок з релігією Ісламу.

Мірошник Е.Н. [4] вказує, що право - центральна дисципліна в Ісламі. Вивчення права і релігії в ісламі йдуть руку в руку. Немає ніякої відмінності між положеннями закону та положеннями релігії.

Норми мусульманського права походять від релігійних настанов, а тому держава завжди надавала обов'язковості та забезпечувала примусове виконання суттєвої частини релігійних обрядових правил.

Особливу цінність мусульманського права ісламські дослідники вбачають, насамперед, в особливостях його походження. З їх точки зору, мусульманське право – це результат божественного одкровення, а всі інші правові системи світу є наслідком людської діяльності. Мусульманське право подароване людям Аллахом через пророка Магомета. Як наголошується в одному з досліджень: “мусульманське право – божественне право за своїми джерелами і основними нормами. Воно почерпає свою силу не в державній владі, а у волі Аллаха” [7, С. 327].

Таким чином, при вивченні ісламського права недостатньо аналізувати тільки соціально-економічні процеси, необхідно одночасно заглиблюватися і у сферу релігії, культурних, етичних норм мусульманства. Це пояснюється особливістю мусульманського права, що полягає в “тісній залежності реалізації його норм від релігійної свідомості” [6, С. 12]. Сьогодні неможливо знайти заперечення того, що в ісламі простежується надзвичайно тісна взаємодія правових, моральних і релігійних правил поведінки, адже досить часто поведінка мусульманина одержує, перш за все, релігійну оцінку.

Виникає питання: чи можна вважати мусульманське право, правом в повному розумінні цього слова, адже існує думка, що правові норми в ісламу нічим не відрізняються від ритуальних і моральних, а тому мусульманське право не повинно оцінюватися саме як право. З цього приводу погоджуємося з думкою Абдулаєвої К.К. [1, С. 57] яка вказує, що для успішного аналізу мусульманського права неможливо застосовувати ті ж прийоми та підходи які використовуються, наприклад, для порівняння римського права та права кутюмів або середньовічного саксонського права. Адже, якщо виділені нами гілки права мають одне коріння, та відрізняються в основному елементами, то мусульманське право відрізняється сутністю побудови та направленістю. Це обумовлюється, в першу чергу, тим, що якщо в Європі система християнського канонічного права, яка діяла у власній сфері, з часом була витіснена саме римським правом, то на Сході, де релігійні встановлення і рішення духовних осіб з самого початку були правом, й досі ним залишаються. До того ж багато норм мусульманського права розповсюджуються і на не мусульман. Крім того Абдулаєва К.К. [1, С. 78.], наголошує що “не змінює оцінки мусульманського права як саме правового явища й та обставина, що в центрі уваги опиняється питання слідування певній меті, тоді як європейське право зосереджується на особистості (в її відносинах з іншими або з

державою); адже незалежно від побічних оціночних суджень суспільні зв'язки (зокрема, зобов'язання) виникають і тут”.

Таким чином, мусульманське право варто вважати окремою гілкою права, що розповсюджене в країнах зони поширення Ісламу, та є невід'ємним від релігійних догм Ісламу. Підтвердженням цього є те, що його положення носять універсальний характер, адже охоплюють організацію виробництва, сферу обігу та сфери функціонування капіталу. Філоник А.О. [8, С. 105] стверджує, що “практика участі, партнерства, кооперації для вирішення господарських задач здавна відома в арабському світі та застосовується до сих пір”. Крім того застосування ісламських інструментів регулювання соціально-економічних процесів в торгівлі сприяла її динамічному розвитку та відповідності коранічному духу.

Зауважимо, що на сьогодні є досить поширеними терміни “Мусульманське законодавство” та “Мусульманський закон”, які не варто ототожнювати з законодавством мусульманських країн. Дане твердження ми наводимо, виходячи з того, що розвиток права обумовлений розвитком суспільних відносин, які на сучасному етапі розвитку суспільства є досить динамічними і потребують зміни їх правового регулювання, які не передбачені в Корані та Сунні (див. рис. 1).

Живання термінів “закон” та “законодавство” по відношенню до сукупності норм, встановлених в Корані та Сунні Пророка Мухаммада може бути лише умовним, оскільки спільним тут є тільки те, що всі вони містять обов'язкові до виконання правила поведінки відповідних людей в певних випадках. Що стосується термінів “закон” та “законодавство”, то в сучасних правових системах, основаних на принципах класичного римського права та існуючих нині в більшості Західних країн, вони застосовуються для позначення, головним чином, нормативних актів, прийнятих спеціально уповноваженими на це державними органами, а також відповідну ієрархію, систему як самих цих нормативних актів, так і в більш ширшому смислі – всю систему законодавчих органів та

їх діяльність по створенню законів та інших нормативно-правових актів. Звідси зрозуміло, що Коран та Сунна як головні джерела правил поведінки для всіх мусульман можуть бути названі законом або законодавством в самому широкому смислі та з високим ступенем обережності. На думку ідеологів, Коран,

принципи і правила закладені в ньому не можуть бути змінені ніким, окрім бога, але правові акти, добуті людьми із цих принципів, можуть підлягати зміні і заміні. Основні принципи ісламу – для всіх часів, ситуацій і місць, а правові акти – для особливих положень і певних обставин.

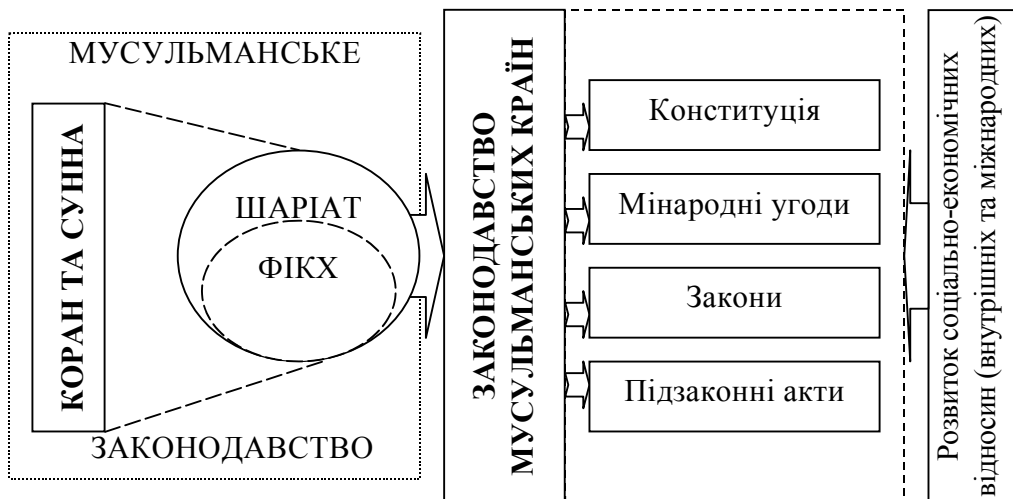

Рис. 1. Мусульманське законодавство та законодавство мусульманських країн в системі мусульманського права

Для правильного розуміння сутності та еволюції мусульманського права, необхідно визначитися з такими поняттями як Шаріат та Фікх, адже досить часто їх ототожнюють одне з одним. Така тенденція, пов'язана з тим, що Фікх, як і Шаріат в довільній формі перекладається як “Ісламський закон”, “Ісламське право”. Але ці терміни як стверджує дослідник Ісламу Абу Аміна Біляль Філіпс [2, С.19] не є синонімами ні в арабській мові, ні в розумінні Мусульманського вченого. Шаріат – це єдина сукупність приписів, що містяться в Корані та Сунні, а Фікх – це сукупність норм, виведених на основі Шаріату, що застосовуються для окремих ситуацій, безпосереднє трактування яких в Шаріаті відсутнє. Шаріат є раз і назавжди встановленим та незмінним, а Фікх змінюється відповідно до обставин, в яких він застосовується. Приписи Шаріату в більшій мірі мають загальний характер, адже закладають основоположні принципи, а норми Фікху мають конкретну направленість, тому що показують як застосовувати принципи Шаріату в конкретних ситуаціях.

Незважаючи на ряд відмінностей між Шаріатом та Фікхом, їх цілі є ідентичними. На думку А.Ю. Журавльова [3, С. 12], головними цілями Шаріату та Фікху є:

- збереження релігії мусульман;
- підтримання їх життя;
- піклування про їх душевне життя;
- забезпечення продовження роду;
- захист майна.

Вважаємо, що виникнення Фікху є об'єктивним адже формування норм Корану відбувалося сотні років тому, і не могли передбачити всі ситуації, що виникають в процесі розвитку суспільства, вже після смерті пророка Муххамада мусульмани не змогли знайти відповідь на ряд питань. За таких умов виникла необхідність в тлумаченні поведінки мусульманина в ситуаціях, які не мали місце в Корані та Сунні, але в цей же час не заперечували їх норм.

Окремо слід приділити увагу місцю Шаріата в системі мусульманського права. В буквальному розумінні Шаріат, означає водопій, джерело, куди тварини щоденно приходять пити воду, або ж прямий шлях. Шаріат, можна тлумачити як в широкому

розумінні, тобто як Іслам взагалі, так і у вузькому, як сукупність божественних настанов, обов'язкових для мусульманина. Для мусульманина Шаріат є загальним орієнтиром, релігійно-етичним началом, яким визначається загальна направленість правових відносин.

Шаріат, будучи частиною ісламу, представляє собою сукупність норм мусульманського права, релігійних та обрядових настанов і правил, що покликані регламентувати не тільки поведінку мусульманина в усіх сферах суспільного й особистого життя, а й його думки і почуття. При цьому практично всі нормативні приписи виходять з ідеї обов'язків людини перед Аллахом.

Шаріат містить чотири норми приписів:

- норми, що фіксують релігійну догматику ісламу – те, у що зобов'язаний вірити мусульманин;

- норми, що закріплюють основи мусульманської моралі та етики;

- норми, що регламентують стосунки віруючих з Аллахом (порядок виконання основних релігійних обов'язків);

- правила поведінки між мусульманами та з не мусульманами [7, С. 326].

Як бачимо, норми Шаріату охоплюють питання релігії, моралі та права. Тому Шаріат неможливо ідентифікувати з мусульманським правом. Безперечно, що положення, закріплені в священних текстах, працях вчених (тлумаченнях мусульманських богословів і правознавців), є “моментом мусульмансько-правової ідеології” [6, С. 31] або релігійними розпорядженнями. Правом в повному розумінні стають ті з них, які підтримуються і санкціонуються державою, реально регулюють поведінку людей, стабільно дотримуються і застосовуються в юрисдикційному механізмі. Розпорядження, що містяться в Корані, Сунні, а також введені юристами на основі іджтіаду, стають правом в тій площині життя і тоді, коли вони переносяться в систему конкретних правовідносин.

Останні два десятиліття характеризувалися швидким відновленням позицій ісламського законодавства в загальному праві. Повернення правлячих еліт до цінностей ісламу було багато в чому вимушеним. Іслам бачили як єдиний засіб збереження стабільності суспільства та правлячих режимів в складний період переходу до сучасних форм соціально-економічного та політичного устрою [5, С. 182]. Тенденція прихильності до норм ісламу спостерігається не у всіх країнах. Розвиток соціально-економічних відносин як в середині країни так і на міжнародній арені сприяли тому, що мусульманське право, збереглося в “чистому” вигляді не у всіх мусульманських країнах, а тільки в найбільш ортодоксальних. В інших же країнах в XIX столітті на зміну мусульмансько-правовим нормам на практиці почали приходити положення законів, що запозичені з Європи та застосовувалися в системі світського судочинства. В першу чергу, це відбувалося у сфері комерційного права. Потім іноземна дія і заміщення мусульманських норм проникли в сферу кримінального права, в закони, регулюючі володіння нерухомістю, в цивільне право (у тому числі контрактне). Тільки сімейне право і порядок спадкоємства залишилися незмінними. До того ж, інтерпретація і практика релігії мінливі до впливу соціальних, економічних і політичних обставин конкретного суспільства. Це приводить до місцевих відмінностей і специфіки [1, С. 27].

Мусульманськими правознавцями в цілому визнається необхідність оновлення доктринальних і законодавчих положень. Але зміни мають відповідати принципам шаріату, бути дозволеними, навіть у відношенні із представниками інших націй. На думку ідеологів, Коран, принципи і правила Шаріату не можуть бути змінені ніким, окрім бога (навіть існує думка, яка має, звичайно, виключно релігійне підґрунття, що будь-яка влада в мусульманстві – виконавча, а не законодавча [9, С. 264.].

За рівнем дотримання норм ісламу в побудові національної правової системи, країни ісламу можна розділити на 3 групи:

- країни, які дотримуються мусульманського права як основного права і застосовують його в більш менш повному вигляді. До даної групи країн відносяться Саудівська Аравія, яка не сприйняла майже ніяких зарубіжних правових норм, хоча й залучається до міжнародних комерційних відносин, Кувейт, Катар, Лівія в яких іслам зведений в ранг державної ідеології, і дотримання канонів шариату обов'язкове для всіх жителів;

- держави, які відмовилися від проходження шариату і користуються світським правом. Прикладом може служити Туреччина, яка з 1923 року офіційно світська країна, практично повністю прийняла швейцарський Цивільний кодекс. Проте і там зустрічається опора на ісламські норми, особливо в сімейному праві;

- країни, що досягли деякого компромісу між цими двома позиціями. Джерелами Іракського Цивільного кодексу є: мусульманське право, цивільне право Єгипту і інших східних країн, а також, в значній мірі, французьке цивільне право. Туніське цивільне право створено на основі мусульманського права, права окремих народностей, а також французького права. В Об'єднаних Арабських еміратах також за основу покладена французько-єгипетська цивільно-правова модель. Основна відмінність сучасного права мусульманських держав в тому, що мусульмансько-правовий зміст одягається в європейсько-правову форму, тобто систему нормативно-правових актів.

Належність країни до тієї чи іншої групи країн, за дотриманням норм ісламу в побудові національної правової системи, обумовлюється особливостями їх конституційного регулювання. Сьогодні, юридичне закріплення ісламу в Конституції є одним з найвпливовіших факторів розвитку сучасного конституціоналізму в ісламських країнах. Такого значення, даному процесу надає той факт, що Конституція будь-якої країни є найважливішим політико-правовим актом

держави, в якому знаходять своє відображення і затвердження основні положення суспільного та державного розвитку, мета та завдання, що переслідуються державою в області внутрішньої політики та на міжнародній арені.

Основний закон держави – це ще й найважливіший політико-ідеологічний документ, де, як правило, в концентрованому виді формулюються домінуючі в суспільстві або підтримані правлячими групами головні політичні та духовні цінності, у відповідності до яких повинно не лише будуватися поведінка громадян та посадових осіб, але й здійснюватися загальна політика держави. Конституційний розвиток країн арабського регіону відображає як загальні тенденції світового розвитку на сучасному етапі, так і специфічні особливості історичного, соціально-економічного та культурно-релігійного розвитку цих країн [5, С. 180-192]. Хоча всі арабські країни об'єднані спільністю історичної долі, культури, релігії та мови, вони досить різні, як за територією, так і за економічним розвитком, що в значній мірі обумовлений наявністю нафтових ресурсів.

Варто відмітити, релігійний фактор і побудовані на його основі соціально-економічні, суспільно-політичні і державно-правові відносини є важливим компонентом, що визначає внутрішню і зовнішню політику більшості арабських країн, особливо в останні роки. Сьогодні релігійний фактор є одним із важливих елементів внутрішньополітичного розвитку, що вплинуло на характер змін конституцій арабських країн, багато із яких стали більш ісламізованими.

Сапронова М.А [5, С. 180-192] наголошує, що традиційна ісламська політична концепція виходить з того, що завданнями верховної влади мусульманської держави є збереження та захист ісламської віри, а також шариату, який включає в себе релігійну догматику, практичні норми та ісламську етику.

Класичним прикладом такої моделі є Королівство Саудівської Аравії, де іслам – це не тільки державна релігія, а й основний закон держави, який визначає основи державного та суспільно-економічного устрою, всю систему державних органів, порядок їх створення і

діяльності, права і обов'язків підданих. Властиві світські та релігійні структури в цій державі практично сумісні або дуже тісно переплетені, що відрізняє Саудівську Аравію від інших монархій Перської затоки, де світська влада відіграє значну роль в державних справах, а держава регулює діяльність ісламських установ, не дозволяючи їм виходити за межі встановленого кола питань (засобом державного регулювання ісламу служать міністерства вакуфів та ісламських справ) [5, С. 180-192]

Стаття 1 прийнятого в 1992 р. положення "Основи системи влади Королівства Саудівської Аравії" говорить: "Королівство Саудівська Аравія – суверенна арабська держава. Її релігія – іслам, Конституція – Книга Всевишнього Аллаха і Сунни його Пророка". В даному документі зазначається обов'язок дотримання настанови Ісламу, і фактично не допускається розповсюдженню ніякої іншої релігії; більш того на державу покладено обов'язок захищати іслам всіма можливими засобами. Дійсним важелем дотримання населенням ісламських постулатів являються "комітети дозволу добра та заборони зла", які діють практично у всіх населених пунктах королівства, та базуються на конституційній нормі, згідно якої "держава стоїть на захисті ісламської віри, реалізує її настанови, слідкує за відсутністю гріховності, перешкоджає пороку, виконує зобов'язання розповсюдження ісламу". Виняткове положення шаріату в королівстві передбачено ст.48 "Основи системи влади", яка вказує, що суди зобов'язані вживати норми ісламського шаріату при розгляді справ у відповідності з Кораном і Сунною, а також законами, що декретовані владою на основі Корану і Сунни". Ця конституційна норма виключає можливість застосування інших джерел права.

Конституції арабських монархій закріплюють важливий принцип функціонування влади та прийняття рішень – принцип "шури" (обговорення, нарада). Цей принцип закладений в Корані та є стійким елементом, що традиційно використовується в мусульманському суспільстві. Використання цього принципу дозволяє шляхом зіставлення

поглядів приймати оптимальні рішення. Крім того, консультативні поради, які були сформовані в Аравійських монархіях відповідно до дорадчої традиції, є своєрідною відповіддю при вступі монархії на шлях конституційного розвитку і модернізації традиційного суспільства. Цей етап характеризувався появою складного державного апарату, формування нових соціальних і політичних структур, подальшою диференціацією суспільства і розривом між владою і населенням. Тому конституційне закріплення принципу "шури" надало законність консультативним радам, які були утворені шляхом призначення їх членів монархом [5, С. 186].

Ісламська складова всіх монархій Перської затоки, не обмежується межами державних інститутів, а проявляється і в тому, що влада сприяє закріпленню ісламської моралі, культури, етики в масовій свідомості і поведінці. Причому такий обов'язок держави також передбачений конституціями цих країн. Ісламська самосвідомість культивується, перш за все у сімейному осередку і освітніх структурах. Законодавство Саудівської Аравії вводить безальтернативну сувору норму, зобов'язуючи сім'ю будувати своє життя на основі виключно ісламської віри. Що стосується питань освіти в королівстві, то мета навчання – привити підростаючому поколінню принципи ісламської віри.

В статтях конституцій інших монархій Персидської затоки, які стосуються сім'ї і суспільства, на відміну від Саудівської Аравії, відсутні імперативні настанови сповідувати іслам. В основному в конституціях цих країн присутнє єдине формулювання, поняття Сім'ї як основи суспільства, її опорою є релігія. Нічого не говориться про релігійний характер навчання в конституціях Кувейту, ОАЕ і Омана однак факт визнання ісламу державною релігією припускає здійснення ісламського виховання в школах цих країн.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Релігійна орієнтація мусульманського права зумовлює дискусії вчених стосовно його природи. Вважаємо, що мусульманське право є окремою гілкою

права, що поширене в країнах, населення яких сповідує іслам та є невід'ємним від догм релігії. Зважаючи на структуру та особливості мусульманського права, а також мінливість права до розвитку суспільних відносин, вважаємо за необхідне розрізняти такі поняття, як “мусульманський закон” (“мусульманське законодавство”) та “законодавство мусульманських країн”.

Досліджуючи мусульманське право, варто розмежовувати такі категорії, як Шаріат та Фікх, що складають його основу. Шаріат може бути названим мусульманським правом лише в тій частині, що закріплена державою, адже він регулює не лише правові відносини, але й питання моралі та релігії, що не відносяться до компетенції права. Зміни в системі права країн ісламського світу, що обумовлені розвитком соціально-економічних відносин не повинні заперечувати основи шаріату.

Правова регламентація ісламу піднята на конституційний рівень, тобто йому доданий статус одного з найважливіших конституційних принципів. І хоча різні конституції в неоднаковому ступені закріплюють цей принцип, проте сам факт досить об'ємного конституційного закріплення ісламу прямо впливають на політико-правовий статус особи, систему державних органів, положення глави держави та інших представників найвищих органів влади і державного апарату. Через своє конституційне і фактичне положення іслам продовжує надавати вирішальне дію на всю систему освіти і виховання, а також на сімейні відносини і положення жінки в суспільстві. Проте розгляд основних конституційних положень арабських країн відносно ісламу дозволяє зробити висновок про те, що, за винятком Саудівської Аравії, вся решта монархій змогла знайти оптимальну модель суспільного розвитку, яка, з однієї сторони, враховує традиційну релігійну свідомість суспільства, з іншої - адаптує його до насущних потреб становлення державності з урахуванням глобальних і регіональних змін.

Список використаної літератури:

1. *Абдулаева К.К.* Особенности обязательственного права мусульманских государств: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – М.: РГБ, 2005. – 194 с.
2. *Абу Амина Биляль Филипс.* Эволюция Фикха (Исламский закон и Мазхабы) / Пер. с англ. Т.В. Гончаровой. – К.: “Ансар Фаундейшн”, 2001. – 224 с.
3. *Журавлев А.Ю.* Концептуальные начала исламской экономики // Исламские финансы в современном мире. Экономические и правовые аспекты, – М.: УММА, 2004. – С. 5-37.
4. *Мирошник Е.Н.* Исламские банки в социально-экономической структуре мусульманских стран: Диссертация кандидата экономических наук. – М., 2000. – 167 с.
5. *Сапронова М.А.* Конституционная регламентация ислама в Арабских странах // Россия и мусульманский мир: Бюллетень реф.-аналит. информации / РАН. ИНИОН. Центр гуманист. науч.-информ. исслед. – М., 2006. – № 9 (171). – С. 180-192.
6. *Сюкияйнин Л.Р.* Мусульманское право: вопросы теории и практики. – С. 31.
7. Теорія держави і права: Навч. посібн. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.
8. *Филоник А.О., В.Ф. Исаев, Ф.В. Федорченко.* Финансовые структуры Ближнего Востока. – М., 1996. – 163 с.
9. *Azim A. Nanji.* The Muslim almanac. A reference work on the history, faith, culture and peoples of islam. – Detroit: An international Thomson Publishing company, 1966. – 581 p.

ГРИЦИШЕН Дмитрій Олександрович – магістр кафедри бухгалтерського обліку і контролю Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

– особливості бухгалтерського обліку в ісламських країнах